

POETIKA I JEZIK ITALIJANSKE NOVE AVANGARDE: EDOARDO SANGVINETI

Tokom šezdesetih godina prošlog veka, Italija je upoznala najradikalniju promenu u svojoj kratkoj istoriji. Počelo je ono što su istoričari nazvali ekonomskim bumom; u severnoj Italiji velike kompanije, kao npr. „Zaneti“ i „Fijat“, počele su da masovno proizvode dobra koja su doslovno preplavila celo poluostrvo. Italijanske kuće su se napunile veš-mašinama, televizorima, usisivačima; „Fijat“ je proizvodio novi model automobila, fiat 500 (fiću) koji je postao, zajedno sa motociklom vespom, simbol ekonomskog buma. Kako je bilo moguće da se sve to dogodi za toliko kratko vreme? Kako je bilo moguće da italijansko društvo prestane da se bavi poljoprivredom i da postane, odjednom, industrijsko društvo? Ekonomisti još uvek raspravljaju o tome i nije slučajno da su ovaj nepredviđeni razvoj nazvali „italijanskim čudom“; porodice su imale štednje koje su im omogućavale da kupe sve što je tržište nudilo; hemijska i metalurška industrija su bile jake i doprinosile su izgradnji nove, važne infrastrukture, kao što su železnice i autoputevi, koje je i država finansirala. U isto vreme, male industrije severne Italije su proizvodile kvalitetne predmete (kao što su obuća i odeća) koji su se dobro prodavali u zemlji i u inostranstvu. Plate su se postepeno povećavale. Za manje od pet godina, desilo se ono što je Pijer Paolo Pazolini nazvao „antropološkom mutacijom italijanskog društva“. Italijani su potpuno promenili navike života, zaboravili su svoju poljoprivrednu prošlost i postali masovni potrošači. Pazolini je bio jedan od retkih intelektualaca koji je shvatio da će ova brza i neobična promena prouzrokovati velike nelagodnosti. Odjednom je nestala poljoprivreda kultura. Iz južne Italije, najsiromašnijeg i najnerazvijenijeg dela poluostrva, najveći deo stanovništva je bio prinuđen da emigrira, išao je da radi u severnu Evropu ili u fabrike u severnoj Italiji, naročito u Milanu, Torinu i Đenovi. Dok su južna sela drastično opustošila (u nekim pokrajinama, kao npr. na Siciliji ili u Molizeju, ostali su samo najstariji ljudi), severna Italija je postala pokretač državne ekonomije i upoznala se sa novim i do tada nepoznatim problemima, kao što su: prenaseljenost, gradski saobraćaj, rasizam lokalnog stanovništva prema južnim sunarodnicima, zagađivanje vazduha i vode, i na kraju, šezdesetih godina – terorizam. Crvene brigade, grupa krajnje levice koja je kidnapovala, ranjivala, a često i ubijala pripadnike elitne klase, kao npr. političare i industrijalce, nastale su zato što politika nije mogla da pruži konkretne socijalne odgovore na date probleme. Sukob između radnika i gazdâ, između buržoazije i proleterijata, postao je oštar i krvav. Političke snage, kao što je Hrišćanska demokratija koja je bila na vlasti i Komunistička partija koja je bila u opoziciji, nisu mogle da se momentalno i efikasno suprotstave terorizmu¹.

¹ Javno mnjenje, kao i levo orijentisani istoričari, bili su jako strogi prema vladajućoj klasi tih godina i osuđivali su tadašnje vlasti zbog činjenice da nisu bile u stanju da rešavaju italijanske probleme. U stvari, bilo je jako teško naći bilo koje rešenje posle velike promene šezdesetih godina, koju ni političari ni ekonomisti nisu očekivali.

U ovom kontekstu, najvažniji pisci i intelektualci počeli su da raspravljaju o ulozi književnosti u novom italijanskom društvu. Nije više bilo moguće pisati književna dela po staroj, čuvenoj italijanskoj tradiciji, na koju se pozivao najveći broj pisaca prošlog veka – pesnici kao Ungareti, koji je vodio pokret hermetizma, ili pesnik nobelovac Salvatore Quasimodo koristili su još uvek forme i literarne ukrase koji su pripadali Petrarki i umetnicima renesanse. Književnost u Italiji je dugo posedovala izvesnu auru, iako intelektualci nisu više imali nikakvu važnu socijalnu ulogu još od kraja 19. veka. Na prelazu 19. i 20. veka, naime, u Italiji se pogoršavao odnos između intelektualaca i buržoazije koja je imala političku i privrednu hegemoniju.² Do polovine 18. veka umetnici su bili oni koji su prenosili i širili dominantne ideologije u celom društvenom korpusu. Na primer, Edmondo De Amicis ili Đuzepe Verdi pisali su dela koja su bila u skladu sa potrebama tadašnje vladajuće klase koja je težila da ujedini Italiju. Posle ujedinjenja, znači nakon osamdesetih godina 19. veka (za vreme Druge industrijske revolucije, u novoj atmosferi banaka i preduzeća) političarima i bogatašima više nije bila potrebna umetnost kao izvor mitova i kao sredstvo za širenje ideologije. Nove vrednosti su počele da vladaju društvom, kao na primer logika potrošnje, verovanje u nauku i tehniku kao u rešenje za sve probleme i garanciju da se razvoj čovečanstva nikada neće zaustaviti. Dominantnoj klasi nije bila potrebna umetnost kako bi uspela da svoju ideologiju nametne kao vrednost celom društvu; ako su za to u renesansnom dobu bili potrebni pisci i slikari, od kraja 19. veka bile su korisnije novine, radio i, mnogo kasnije, televizija. U takvom kontekstu književnost i umetnost su mogle da imaju samo retoričku i dekorativnu funkciju. Poezija i proza su postale lepa i prazna reč bez ikakvih dubljih značenja, proizvod koji se može kupiti, i koji baš zbog toga treba da se adaptira potrebama tržišta. Niko od onih koji su bili na vlasti nije zahtevao od umetnosti da kaže nešto novo, niti da gleda na svet sa kritičkim pristupom. Intelektualci koji nisu pristali da budu samo glas novih vrednosti počeli su da im se suprotstavljaju. U stvari, u Italiji se desilo isto ono što se zbilo u Francuskoj i u Nemačkoj posle 1848. godine. Šarl Bodler je najbolji primer pesnika koji je raskinuo sa dominantnim klasama. U Italiji, pisci su isto raskidali sa elitama, ali, pošto je književnost još uvek sadržala neku „auru“, zahtevali su da im neko da „glas“, tako da nije slučajno što najvažniji časopis sa početka 20. veka ima naslov „La voce“ tj. „Glas“. Musolini je piscima stvorio iluziju da je njihov glas još uvek značajan za društvo i osnovao je instituciju za kulturu zvanu „Korporacija“. Godine 1945, posle pada režima, pisci i intelektualci, koji su davno postali obični radnici, udružili su se u političkom smislu sa radnicima i seljacima, o čemu dobro svedoči pokret neorealizma. Šta se to događalo tokom šezdesetih godina, kada se Italija potpuno i naglo menjala i postajala sedma industrijska sila na svetu? Kako su intelektualci, a naročito pisci, reagovali na ovu antropološku promenu? U novom, masovnom potrošačkom društvu, književnost je zauvek izgubila svoju auru. U to vreme rodila su se dva pokreta: jedan je hteo da spasi i sačuva vrednosti tradicije, dok je drugi teoretisao da se književnost mora radikalno promeniti i da mora poništi kompletnu prošlu tradiciju. Jezgro pisaca prvog pokreta okupilo se u redakciji časopisa „Officina“ („Radionica“), a drugog u časopisu „Il Verri“. Glavni urednik „Radionice“ bio je

² Po Gramšijevoj definiciji, intelektualci su svi građani koji se bave politikom. Ovde se pod intelektualcima podrazumevaju svi oni koji se bave kulturom, kao npr. umetnici, profesori, nastavnici...

Pijer Paolo Pazolini. On je verovao da pisci moraju da se suprotstavljaju društvenim nepravdama zahvaljujući etičkim temeljama koji pripadaju samoj (i samo) književnosti. Pazolini je bio vezan za ideju književnosti koja nije više bila aktuelna i koja je podrazumevala da intelektualac može da igra važnu ulogu u savremenom društvu.³ Pisci koji su se okupili u „Il Verri“ potpuno su drugačije shvatili ulogu književnosti.⁴ U društvu u kojem su svi radnici specijalizovani, u kojem više ne postoji „zanat“ nego samo rad u proizvodnoj liniji, i pisac mora da se bavi samo onim što ga se tiče – jezikom. Kao što radnik u „Fijatu“ može samo da pritiska dugme, isto tako pisac može samo da koristi sredstvo koje pripada književnosti, a to je jezik. Zašto su se intelektualci osećali toliko povezani sa radnicima? Ne treba da zaboravimo da su svi italijanski intelektualci imali veze (i kad nisu bili baš članovi) sa PCI, Italijanskom komunističkom partijom. PCI je okupljala sve radnike i, kako smo već rekli, posle Drugog svetskog rata proleterizovani intelektualci su se osetili, u socijalnom i u političkom smislu, bliski radničkoj klasi. Intelektualci su hteli, baš kao i radnici, da se ostvari san revolucije. Kako može pisac da doprinese revoluciji? Odgovor je: jezikom. Mora da piše dela jezikom revolucije. Književnost, menjajući ulogu jezika u društvu, može da menja i *Weltanschauung* tj. ideologiju, pogled na svet onih koji čitaju. Dok će političari da se bave revolucijom u skupštini, a radnici u fabrikama, pisci će to uraditi u knjigama. Godine 1962. najvažniji intelektualci „Verija“ su objavili antologiju svojih pesama pod naslovom „I Novissimi“ („Najnoviji“), a 1963. godine osnovali su „Gruppo ‘63“, grupu pisaca koja je poznatija kao neoavangarda. Edoardo Sanguineti, Alfredo Đulijani, Lučano Ančeski, Elio Paljarani, Nani Balestrini i Umberto Eko su neka od najpoznatijih imena ove grupe.⁵ Grupa 63 je imala u sebi dve struje. Prva, koju su vodili Đulijani i Guljelmi, bila je ubeđena da književnost mora samo da imitira kaos savremenog društva i da ne treba da šalje nikakvu poruku čitaocu. Njihova dela izgledaju kao potpuno nerazumljive pesme. Druga struja, u kojoj su bili pesnici kao Paljarani i Porta, htela je da nova književnost još uvek sadrži smisao i da tekstovi u sebi nose poruku za čitaoca. Svi autori druge struje su bili saglasni da je uloga pisaca da otrgnu savremeno društvo od mehanizama koji vladaju našim umom i koji nas navode da prihvatimo svet u kome živimo kao prirodan i kao najbolju stvarnost u kojoj možemo da živimo. Da rasporedimo svet, mi koristimo jezik. Jezik je i sintaksa (syn = sa, taxis = red). Govor je red, govor je dozvoljavao čoveku da nađe uzroke i posledice, subjekt i objekt.

³ Sam Pazolini je 1964. godine priznao da ovakva pozicija više nije bila aktuelna: u „Pesmi u formi ruže“, Pazolini tvrdi: „Neokapitalizam je pobedio! Na trotoaru/ sam!“ Narednih godina Pazolini se nije više bavio književnošću, nego samo kinematografijom.

⁴ Samo ime „Veri“ je u tom smislu značajno. Pijetro Veri (1728-1797) je bio ekonomista, pisac i istoričar. Pokretač je prosvetiteljstva u severnoj Italiji. Najveći broj pisaca koji su osnovali časopis „Il Verri“ je bio iz severne Italije; u Milanu je postojao „lombardijski poetički smer“ čiji autori su se, u svojim delima, bavili socijalnim i filozofskim problemima. Njegova poetika je bila pre racionalna nego sentimentalna.

⁵ Umberto Eko nije dugo ostao u Grupi 63 zato što njegove pozicije nisu bile u skladu sa ideologijom ostalih članova. Eko je teoretizovao da književnost ne igra nikakvu ulogu u savremenom društvu – ona je samo intelektualna i postmoderna igra i, u dobu tržišta, postala je predmet. Ona mora da se adaptira potrebama tržišta; knjige su predmeti koji moraju da se prodaju, da postanu „best-seller“. Uprkos svom velikom uspehu u inostranstvu, Umberto Eko nije dao nikakav konkretan doprinos italijanskoj savremenoj književnosti.

Kapitalistička ideologija, kao svaka ideologija, koristi govor tj. jezik kako bi osvajala svet, kako bi uspela da prenese SVOJ *Weltanschauung* celom društvu. Pesnici Grupe 63 su mislili da je njihov zadatak da stvore novi jezik. Prva struja se oslanjala na ekstremističke levičarske pokrete, prisutne i u Italijanskoj komunističkoj partiji, koji su teoretisali da samo intelektualne elite prave revoluciju, i to bez saglasnosti mase. Druga struja se oslanjala na teorije reformizma (u kojima se prepoznala i većina kadrova Komunističke i Italijanske socijalističke partije): do revolucije se stiže polako, menjajući sistem i mentalitet ljudi. Baš zbog toga su pisci druge struje nastavili da pišu dela u kojima čuvaju potrebu da komuniciraju sa čitaocima.

Jedan od najznačajnijih pisaca Grupe 63 je zasigurno Edoardo Sangvineti (Edoardo Sanguineti, rođen u Đenovi 1930. godine gde je i preminuo 18. maja 2010. godine). Godine 1964. Sangvineti je objavio zbirku *Triperuno (Tri na jednu)*, koja je zbunila italijansku književnu kritiku. Sangvineti pripada prvoj struji Grupe 63, ali su njegove pesme samo na prvi pogled imitacija haosa savremenog sveta. Ako se pažljivo iščitaju njegovi tekstovi, odmah se primećuje da pesnik šalje jasnu i jaku poruku čitaocu. Sangvineti je posvetio mnoge pesme svom mladom sinu, Federiku, kao npr. ovu pesmu bez naslova:

1.

*Čeka te bodljikava žica, Vespa, kamenjarka, niki,
Beo i svetao koji ne oksidira na vazduhu
Čeka te Pitagora
Koji reče da je suština stvari broj
A ti uzmi od hobotnice
Osam pipaka utvrđenih sisaljka i An die Hoffnung (op. 94)
Zato što to, to oni uzmu (oni)
Uzmu ga zato što ga nađu
Razmatraj Izidu i kostime iz Abruca, medalje Kineske revolucije
Od 1901, maška Pepe Nappe
Grad Kanštat
Koji su pripojili gradu Štutgartu 1905.
I upoznačeš svastiku i Konfindustriju (...)
Zato što ovo, ovo je UPIS VELIKE DRŽAVE: tablica je
Pokrajine Fođe (FG)
Linijski parobrod
1870, pavijan, bizon
a ti uzmi repatu životinju i ministra
Pele, la methode de tractions rythmees de la langue (due a
Laborde), Petrus amat multum dominam Bertam
Zato što ovo,
Ovo oni uzimaju (oni). Uzimaju ga zato što ga nađu, zato što
Ga nađu dok radi (...)
A otićće u zatvor.*

(Sangvineti, 1964, prev. K. Eker)

U ovoj pesmi, forma i jezik imaju prednost nad sadržinom. Različiti jezički registri se sreću i sudaraju. Sangvineti nije skoro ništa napisao svojom rukom već je koristio: odlomke iz udžbenika filozofije (citiran je Pitagora), hemije (nikl), istorije (tamo gde priča o Kanštat), muzike (*An die Hoffnung* je delo za klavir Ludviga van Betovena), primere iz udžbenika latinskog jezika (Petrus amat multum dominam Bertam je rečenica data kao primer za razumevanje uloge subjekta i akuzativa), delove iz metoda za učenje francuskog jezika, itd. Sangvineti radi na različitim registrima ne samo zato što želi da ponovo stvori gomilu informacija koje nam stižu svakoga dana putem novina, televizije, knjiga... Autor udara čitaoca rečima i na prvi pogled besmislenim rečenicama kako bi ga naterao da razmišlja i da se trudi da sam nađe smisao ovih stihova i sveta u kome živimo.

Kultura, istorija, muzika, čak i matematika nisu neutralne. Pitagora, Betoven i istorija čekaju Federika kao da su bodljikava žica. Slika je jednostavna i jasna, skoro jedan eliotovski „objective correlative“.

Oficijelna kultura je uvek u funkciji sistema u kojem živimo. U pitanju je sistem obrazovanja koji po Sangvinetiju, kao i po francuskom filozofu Fukou, ne pomaže mladima da shvate da je prava kultura jedina ograda koja dozvoljava pojedincima da se brane i da ne postanu deo mase. Najveći deo kulturnih institucija doprinosi da se pojedinac formira u skladu sa dominantnom ideologijom uklonivši revolucionarni potencijal koji kultura ima u sebi. Znanje se ne primenjuje da se shvati svet oko nas nego funkcioniše kao „status symbol“, oružje koje omogućuje onome koji ga ima da dominira nad drugima i da napreduje na društvenoj lestvici. Kako se često dešava u školi, kultura postaje faktografija. Sangvineti pravi popis stvari, događaja i predmeta koje student nauči napamet. U tom periodu, a ponekad i danas, studenti u školi nisu ni bili prinuđeni da se pitaju zašto je grad Kanštat bio pripojen Štutgartu, ili koje veze ima Pitagora sa Betovenom, matematika sa muzikom.

Mešanjem različitih jezičkih registara, različitih slika i predmeta, Sangvineti stvara novi smisao. Nije slučajno, na primer, što se kukasti krst (simbol nacizma) nalazi blizu Konfindustrije (moćni italijanski sindikat koji je branio gazde). Niti što se ministar Đusepe Pela, jedan od najsilnijih koje je Italija imala, nalazi odmah pored repatih životinja. I nije slučajno da se pesma završava ovim stihovima: *Zato što ovo/ Ovo oni uzimaju (oni). Uzimaju ga zato što ga nađu, zato što/ Ga nađu dok radi (...)/ A otićće u zatvor.* Neko ko radi je nađen i odveden u zatvor. Radnici su žrtve kapitalističkog sistema ili je, možda, baš kapitalistički sistem zatvor. Poslednji stih je napisan na starom italijanskom jeziku: „et anderà in pregione“, „anderà“ umesto „andrà“ („otićće“) i „pregione“ umesto „prigione“. Sangvineti je to napisao na isti način na koji bi to uradio Dante ili Bokačo. To još više zbunjuje čitaoca, koji zahvaljujući sopstevnom uzbuđenju razume da jezik koji svakoga dana koristi više nije dovoljan da opiše kompleksnost sveta u kojem živimo. To su shvatili intelektualci već na početku prošlog veka. Posle Ajnštajna, koji je rekao da mi ne možemo potpuno da upoznamo svet oko nas, i nakon Frojda, koji je tvrdio da čovek ne poznaje sebe samoga, bio je potreban novi jezik. Zbog toga su se rodile avangarde, kao npr. futurizam ili nadrealizam. Sukobom jezičkih registara, Sangvineti tera čitaoca na razmišljanje i dekonstruisanje jezika i sintakse na koju je navikao. Ista sintaksa, ili *Weltanschauung*, koja, kako su nas naučili u školi, deli poetski jezik od svakodnevnog jezika; ona tvrdi da poezija vredi više od proze, a proza više od svih drugih registara. Diskursi jezika su različiti, ali jezik je koristan samo kada nam omogućuje

da razmišljamo i da razumemo stvarnost u kojoj živimo. Danas je naš jezik, onaj koji čujemo svakoga dana na televiziji ili koji koristimo kada razgovaramo sa prijateljima, laž. On ne može da opiše naše nesvesne nagone, niti kompleksnost društvenih veza. Za to ne služi ni stari književni jezik; ni rima (niti bilo koji pesnički ukras) ne može da opiše stvarnost. Za Sangvinetija i Grupu 63, došlo je vreme da književnost postane nešto novo, sredstvo koje održava jezik u efikasnosti. Čovek, dok čita *Triperuno*, ne može da sanja niti da koristi književno delo kao čamac za spasavanje iz sveta u kojem se nalazi. Mora da promišlja, shodno Bertoldu Brehtu, koji nije želeo da gledaoci aplaudiraju na kraju njegovih predstava. Umetnost više nije povezana sa osećanjem, nego sa umom. Isto tako, za Sangvinetija i Grupu 63 čitalac mora da se trudi da nađe novu sintaksu, novi red sveta kako bi se suprotstavio besmislu (nonsense) savremenog društva, besmislu vladajuće ideologije potrošnje bez granica.

U drugoj pesmi zbirke *Tri na jednu*, „Piangi piangi“ („Plači, plači“), haos predmeta koji su na prodaju, a u koji je potonulo italijansko društvo, postaje još vidljiviji:

*Plači, plači, da ti kupim dugi plavi mač od plastike, frižider
Boš u minijaturi, štednu kasicu od terakote, svesku
Sa trideset pruga, deonicu Montekatinija:
Plači, plači, da ti kupim
Malu plinsku masku, bočicu okrepljujućeg sirupa,
Robota, katekizam sa slikama u boji, geografsku mapu
Sa pobjedničkim zastavama;
Plači, plači, da ti kupim velikog glavatog kita
Od gume, jelku, gusara sa drvenom nogom,
Preklopni nož, lepu krhotinu od lepe
Ručne bombe:
Plači, plači, da ti kupim mnogo markica
Od francuske Alžerije, puno voćnih sokova, puno drvenih glava,
Puno glava od crnaca, puno glava od mrtvaca:
Oh, smeji se, smeji se, da ti kupim
Bratića: da ti ga zoveš po imenu, da ti ga zoveš Mikelom.*

(Sangvineti, 1964, prev. K. Eker)

Još jednom autor se obraća svom sinu. U prvom delu pesme Sangvineti pravi popis predmeta koje hoće da kupi Federiku kako bi mu umirio plakanje. Popis nije slučajan i svaki predmet je povezan sa istorijskim kontekstom šezdesetih godina: frižider Boš je zajedno sa fijatom 500 bio simbol italijanskog ekonomskog rasta. Tokom istih godina, Italijani su počeli i da koriste mnoga sredstva kako bi očuvali lepotu tela. Lepota i zdravlje tela su, naime, postali vrline. Nije onda slučajno da Sangvineti želi da pokloni sinu bočicu okrepljujućeg sirupa, kao što nije slučajno ni što mu nudi markice francuske Alžerije, naime, u istom periodu, Francuzi su se krvavim ratom borili da sačuvaju svoju koloniju u Africi. „Drvene glave“ je nadimak koji su Italijani dali Francuzima. Svi ovi predmeti zajedno su primer besmisla u kojem još i danas živimo i u kojem jedina ideologija jeste tržište. „Nonsense“ i

je nestanak smisla govora. Jezik, po Sosiru, spaja oznaku i označeno u znak. U trenutku u kojem leksika i sintaksa, kojima se čovečanstvo služilo kako bi opisivalo svet, više ne mogu da se prilagode kompleksnosti savremenog društva, i u trenutku kada stvarnost izgleda samo kao gomila besmislenih predmeta, pisac mora da dodeli označenom novu oznaku. Sangvineti je uspeo u tome; u „Plači, plači“ je još jednom naterao čitaoca da razmišlja i da shvati pravu sintaksu koja vezuje predmete iz pesme: sintaksa ili ideologija tržišta, potisnula je, u psihoanalitičkom smislu, sve ono što predstavlja prepreku ideologiji blagostanja, fizičkog zdravlja i potrošnje bez granica. Potisnula je bolest i smrt, koje su suština našeg života. O egzistencijalnoj boli se ne priča i ne razmišlja; zbog toga otac, u prvom delu pesme, ne shvata ni zašto se njegov sin rasplakao.

Drugi deo pesme koji se sastoji od poslednja tri stiha, otvara drugu ideologiju: otac kupi (ovaj put oznaka dobija dobro označeno), „pokloni“ sinu brata, i nije slučajno što autor kaže da Federiko mora da ga zove, a ne da ga prisvaja. Ponovo je jezik u pitanju, tj. autentičnost se vraća u jezik, a oznaka i označeno se vraćaju u znak.

Sangvineti nije uspeo, kao ni ostali članovi Grupe 63, da stvarno promeni svet oko sebe – lingvistička i društvena revolucija su ostale samo poetika. Na kraju šezdesetih godina se pojavio terorizam, levica se podelila, nove ekstremističke grupe su tražile i delimično uspele da preotmu hegemoniju Komunističkoj partiji, koja se nikada nije odrekla svog demokratskog karaktera. I Grupa 63 počela je polako da se deli, da bi se 1969. godine potpuno razišla. Neki pisci, kao npr. Nani Balestrini, umetnik i prvi pesnik u Italiji koji je pisao dela koristeći kompjuter, približili su se ekstremistima. Balestrini je morao zbog toga da traži azil u Francuskoj, gde je živeo mnogo godina pre nego što je italijanski sud potvrdio da on nije imao nikakvih veza sa Crvenim brigadama. Svi drugi intelektualci koji su pripadali Grupi 63 polako su se prilagodili sistemu kojem su se ranije suprotstavljali: Sangvineti je postao profesor italijanske književnosti na Univerzitetu u Đenovi, Guljelmi – direktor Trećeg programa državne televizije.

Neki kritičari su optužili Grupu 63 za oportunistički, ali njihov doprinos italijanskoj kulturi i književnosti je bio ogroman i važan. Ideološki, komunistički aspekt je, naravno, zastario. Međutim, ono što stvarno vredi je pokušaj da se jeziku vrati efikasnost, da jezik ponovo postane sredstvo za opisivanje sveta. Inače, jezik koji je tada vladao i koji još uvek vlada u Italiji jeste jezik publiciteta, koji nema u sebi kompleksnosti i koji donosi samo simplicitet u procesu razmišljanja. Na žalost, Italija se pokrenula ka ideologiji blagostanja koju je Betino Kraksi podržavao. Kraksi je više puta bio premijer tokom osamdesetih godina i otvorio je Silviju Berlusconi put u politiku, tako što mu je omogućio da izgradi ogromno madijsko carstvo. Jezik neoavangarde je ostao u knjigama koje je pre četrdeset godina objavio izdavač Feltrineli.⁶

⁶ Đandakomo Feltrineli je bio izdavač Grupe 63. Bio je hrabar i kulturni čovek. On je objavio knjige stvaralaca neoavangarde zahvaljujući novcima koje je zaradio prodajom best-selera poznatih pisaca koje je takođe objavljivao. Feltrineli je umro 14. marta 1972. godine u Milanu, na periferiji grada, usled eksplozije bombe koju je sam stavio na električni stub. Njegov cilj je bio da Milano ostane u mraku kako bi njegovi prijatelji teroristi mogli da osvoje grad i proglase jednu „Severnu komunističku republiku“. I da Feltrineli nije poginuo, plan bi bio potpuno neostvariv. Neki intelektualci su rekli da je Feltrineli bio lud; u stvari, mnogi Italijani su tada bili spremni na terorističke akcije, tako da ne treba da se začudimo što je i sam Feltrineli hteo da učestvuje u ratu protiv države. „Feltrineli“ je još uvek jedna od najbitnijih izdavačkih kuća u Italiji.